

Zagłada Żydów. Studia i Materiały

Holocaust Studies and Materials

VOL. 18 (2022)

ISSN: 1895-247X

eISSN: 2657-3571

DOI: 10.32927

WWW: www.zagladazydow.pl

Centrum Badań nad Zagładą Żydów IFiS PAN
Polish Center for Holocaust Research

Judith S. Kestenberg i ucieczka w (nie)pamięć o Zagładzie

Judith S. Kestenberg and the Escape into the (Non-)Memory of the Holocaust

Klara Naszkowska

Ośrodek Myśli Psychoanalitycznej, IFiS PAN; Union Theological Seminary in the City of New York

klara.nasz@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4172-9768>

DOI: <https://doi.org/10.32927/zsim.927>

Strony/Pages: 296-321

Klara Naszkowska

Ośrodek Myśli Psychoanalitycznej, IFIS PAN
<https://orcid.org/0000-0002-4172-9768>
klara.nasz@gmail.com

Judith S. Kestenberg i ucieczka w (nie)pamięć o Zagładzie

Streszczenie

Artykuł rekonstruuje życiorys oraz złożoną, międzykulturową i międzynarodową tożsamość Judith S. Kestenberg (1910–1999) – polskiej Żydówki urodzonej w Galicji, na obszarze Austro-Węgier, w ortodoksyjnym domu, studentki medycyny w Wiedniu, emigrantki do Stanów Zjednoczonych, pionierki badań psychoanalitycznych i pracy terapeutycznej z ocalałymi z Zagłady, doświadczonej przez traumę córki ofiar Szoa, matki i żony. W tekście zostały przybliżone złożone okoliczności wyjazdu Kestenberg z Austrii w połowie 1937 r. i jej metaforyczne ucieczki od niemożliwej do zaakceptowania rzeczywistości wojny i Zagłady, a także jej skomplikowany, niejednoznaczny, ewoluujący stosunek do poniesionych w wyniku wojny, Holokaustu i emigracji strat i przeżytych traum, oraz do żydowskiej i polskiej tożsamości. W artykule zestawiono jej osobisty stosunek do Szoa spowodowany utratą rodziców z wręcz obsesyjnym poświęceniem się pracy terapeutycznej z ocalałymi z Zagłady. Podczas gdy w pierwszych powojennych dekadach w środowiskach ocalałych Żydów, emigrantów, a nawet specjalistów od zdrowia psychicznego (w tym psychoanalityków) dominowało przekonanie, że o wojnie, traumie i stracie lepiej zapomnieć, Kestenberg od 1968 r. tworzyła nową dziedzinę wiedzy poświęconą ocalałym, którzy doświadczyli prześladowań wojennych w bardzo młodym wieku. Wierzyła, że jedynym sposobem na poradzenie sobie z trudnymi do zaakceptowania wydarzeniami z przeszłości jest mówienie o nich, uznanie ich i zachowanie w pamięci indywidualnej i zbiorowej.

Historia rodzinna i życiorys Kestenberg zostały zrekonstruowane na podstawie źródeł archiwalnych. Oficjalne źródła historyczne przeważnie pomijają głosy i doświadczenia mniejszości, w tym kobiet, Żydów, emigrantów, nieobywateli, dlatego w artykule wykorzystano materiały historii osobistej: wspomnienia, listy, opublikowane i niepublikowane wywiady, oraz historie mówione (ustne wystąpienia, przeprowadzone przez mnie rozmowy), a także teksty Kestenberg dotyczące jej badań nad ocalałymi.

Słowa kluczowe

Judith S. Kestenberg, zagłada Żydów, Holokaust, emigracja, tożsamość, ucieczka, trauma, psychoanaliza, historia mówiona, historia osobista, feminizm

Abstract

This article reconstructs the biography and the complex, intercultural, and international identity of Judith S. Kestenberg (1910–1999) – a Polish Jew born in an Orthodox family in Galicia,

Austria-Hungary; a medical student in Vienna; an emigrant to the United States; a pioneer of psychoanalysis and therapeutic work with Holocaust survivors, dealing with the trauma of a daughter of Holocaust victims; and, last but not least, a mother and wife. The text presents the complex circumstances of Kestenberg's departure from Austria in mid-1937 and her metaphorical escapes from the unbearable reality of the war and the Holocaust, as well as her complicated, ambiguous, and evolving attitude toward the losses and traumas suffered as a result of the war, the Holocaust, and the emigration, as well as toward Jewish and Polish identity. The article presents Kestenberg's personal attitude toward the Shoah which resulted from her losing her parents and her obsessive dedication to therapeutic work with the Holocaust survivors. During the first post-war decades in the milieu of Jewish survivors, immigrants, and even mental health professionals (including psychoanalysts) dominant was the conviction that it was better to forget the war, trauma, and loss. In 1968 Kestenberg began to create a new field of knowledge dedicated to survivors who had experienced wartime persecutions at a very young age. She believed that the only way to deal with the difficult past events was to talk about them, acknowledge them, and preserve them in the individual and collective memory.

The author reconstructed the history of Kestenberg's family history and her biography on the basis of archival sources. Official historical sources usually ignore the voices and experiences of minorities, including women, Jews, immigrants, and non-citizens. This is why this article utilizes personal history materials such as memoirs, letters, published and unpublished interviews, and oral history (speeches, and the conversations I have had) as well as Kestenberg's texts about her research on survivors.

Key words

Judith S. Kestenberg, extermination of Jews, Holocaust, emigration, identity, escape, trauma, psychoanalysis, oral history, personal history, feminism

Wprowadzenie

Niniejszy artykuł jest częścią większego projektu badawczego poświęconego 83 psychoanalityczkom żydowskiego pochodzenia, które wyemigrowały z Europy do Stanów Zjednoczonych w latach 1933–1942¹. Przeprowadzone przeze mnie dotychczas badania pokazały, że zdecydowana większość z nich uciekała

¹ Od 2020 r. prowadzę badania archiwalne nad tym tematem, publikuję i wykładam w ramach afiliacji z Union Theological Seminary w Nowym Jorku, Center for Jewish History i Instytucie Harrimana na Uniwersytecie Columbia. W toku kwerendy odkryłam liczne niepublikowane materiały historii osobistej: wywiady, historie mówione, listy itd. Prowadzę też rozmowy z dziećmi, wnukami, przyjaciółmi badanych kobiet. Rekonstruuje biografie i koncentruję się przede wszystkim na zagadnieniach dotyczących tożsamości, pamięci, traumy, straty, adaptacji. Zob. np. Klara Naszkowska, *Psychoanalyst, Jew, Woman, Wife, Mother, Emigrant: The Émigré Foremothers of Psychoanalysis in the United States*, „European Judaism”, marzec 2022, t. 55, nr 1; eadem, *Help, Health, Husband & Hutzpah. Grete Bibring, Helene Deutsch, Dora Hartmann, Marianne Kris and Jenny Waelder-Hall – from Vienna to the United States* [w:] *The Emigré Analysts and American Psychoanalysis: History and Contemporary Relevance*, red. Adrienne Harris, New York: Routledge, 2023 (w druku).

od przedwojennej przeszłości, wojny i Zagłady w niepamięć, milczenie, zaprzeczenie. Kobiety te nie chciały rozmawiać o przeszłości, o domu rodzinnym, o tym, co robiły przed wojną, kim byli ich rodzice i jak zginęli. Zrzucały przedwojenną europejską tożsamość jak skórę węża, szybko asymilowały się kulturowo, uczyły języka angielskiego, rozwijały kariery, zakładały rodziny i zostawały Amerykankami – w duchu i na papierze. Z tego co wiemy, w pracy też nie mówiły i nie pisały o przeszłości. Ich przedwojenne tożsamości: żydowskie, polskie, niemieckie czy austriackie, manifestowały się z rzadka, w postaci np. w sekrecie przeglądanych zdjęć rodzinnych, sposobu, w jaki upinały włosy, w silnym akcencie².

Artykuł poświęcony jest wyjątkowemu przypadkowi: Judith S. Kestenberg, psychoanalityczka, która w latach sześćdziesiątych zaczęła pracować z ocalałymi z Zagłady nad uwolnieniem się od doświadczeń prześladowań nazistowskich, poniesionych strat i przeżytych traum³. Mimo dominującego wówczas wśród terapeutów podejścia, zgodnie z którym uważano, że o Szoa lepiej nie mówić i nie pamiętać⁴, w czasie rozmów z pacjentami Kestenberg szybko zrozumiała, że jedynym sposobem na poradzenie sobie z trudnymi do zaakceptowania wydarzeniami z przeszłości jest właśnie mówienie o nich i zachowanie ich w pamięci indywidualnej i zbiorowej. Gdy weźmiemy pod uwagę, jak i czy w ogóle rozmawia się dziś o zbrodniach wojennych i masakrach ludności, zobaczymy, że

² Zob. opublikowane wspomnienia: Helena Deutsch, *Konfrontacja z samą sobą. Epilog*, tłum. Adam Pluszka, Warszawa: Cyklady, 2008; *The Memoirs of Margaret Mahler*, red. Paul E. Stepansky, New York: Routledge, 1992; Alberta Szalita, *The Force of Destiny*, New York: Jay Street Publishers, 2005. Publikacje na temat tych psychoanalityczek zob. Paul Roazen, *Helene Deutsch: A Psychoanalyst's Life*, New York: Doubleday, 1985; Paul Roazen, *Tola Rank*, „Journal of the American Academy of Psychoanalysis”, czerwiec 1990, t. 18, nr 2; Gail A. Hornstein, *To Redeem One Person Is to Redeem the World: The Life of Frieda Fromm-Reichmann*, New York: Other Press, 2005; Virginia K. Gunst, *Memoirs-Professional and Personal: A Decade with Frieda Fromm-Reichmann*, „Psychiatry. Interpersonal and Biological Processes”, maj 1982, t. 45; Ewa Kobylińska-Dehe, *Siła przeznaczenia. Alberta Szalita, żydowska psychoanalityczka z Warszawy w Ameryce* [w:] *Psychoanaliza w cieniu wojny i Zagłady*, red. Ewa Kobylińska-Dehe, Kraków: Universitas 2020. O Frances Deri, Helenie Deutsch, Salomei Gutmann-Isakower, Clarze Happel, Florze Kraus, Mirze Oberholzer-Ginburg i Christine Olden piszę w: Naszkowska, *Psychoanalyst, Jew, Woman...*; o Grete Bibring, Helenie Deutsch, Dorze Hartmann, Marianne Kris i Jenny Waelder-Hall piszę w: Naszkowska, *Help, Health, Husband & Hutzpah...* O Helenie Deutsch, Toli (Beacie) Rank, Oberholzer-Ginburg i Bercie Bornstein pisze też Lena Magnone, *Emisariusze Freuda. Transfer kulturowy psychoanalizy do polskich sfer inteligentkich przed drugą wojną światową*, t. 1 i 2, Kraków: Universitas, 2016. Zob. też Emily Kuriloff, *Contemporary Psychoanalysis and the Legacy of the Third Reich*, New York: Routledge, 2014.

³ Jestem bardzo wdzięczna Janet Kestenberg Amighi, Howardowi Kestenbergowi, Ewie Fogelman, Robertowi M. Prince, K. Markowi Sossinowi, Andrei Krauss i Lawrence'owi A. Zeidmanowi, którzy zgodzili się ze mną porozmawiać i podzielić swoją wiedzą i wspomnieniami.

⁴ Obserwacja Kestenberg opisana np. w: Judith S. Kestenberg, *Coping with Losses and Survival* [w:] *The Problem of Loss and Mourning: Psychoanalytic Perspectives*, red. David R. Dietrich, Peter S. Shabad, Madison, CT: International Universities Press, 1990, s. 386. Potwierdzają to moje własne badania.

Kestenberg była absolutną prekursorką tego podejścia, a jej praca z ocalałymi była wyjątkowa.

Zanim się tym zajęła w 1968 r., sama także uciekała od traumy Holokaustu w niepamięć, negację i wyparcie. Celem niniejszego artykułu jest zrekonstruowanie jej skomplikowanego, niejednoznacznego, ewoluującego stosunku do poniesionych w wyniku wojny, Holokaustu i emigracji strat i przeżytych traum, oraz do międzykulturowej i międzynarodowej tożsamości: żydowskiej, polskiej, austriackiej, amerykańskiej. Zestawiam jej osobisty stosunek do Szoa podyktowany utratą rodziców z wręcz obsesyjnym poświęceniem się pracy terapeutycznej z ocalałymi z Zagłady.

Oficjalne źródła historyczne przeważnie pomijają głosy i doświadczenia mniejszości, w tym kobiet, Żydów, emigrantów, nieobywateli, dlatego sięgam po materiały historii osobistej: esej autobiograficzny Kestenberg *Dzieciństwo i nauka* (niem. *Kinheit und Wissenschaft*), opublikowane i niepublikowane wywiady, korespondencję, ustne wystąpienia, autobiografię jej siostry Helen Silving, rozmowy, jakie przeprowadziłam z członkami jej rodziny, przyjaciółmi i współpracownikami. Korzystam też z dokumentów archiwalnych i tekstów Kestenberg dotyczących jej badań nad ocalałymi.

Rodzina, religia, edukacja

Judith S. Kestenberg urodziła się 17 marca 1910 r. jako Judyta Hadasa Silberpfennig. Wraz z rodzicami, Sarą Salomeą Silberpfennig (z domu Bauminger, 1884/1887–1941) i Yeshayah Chaimem Silberpfennigiem (także Jsaja Chaim, Jessaia Kaim, 1883/1884/1886–1941), zwanym powszechnie „Szajem” oraz dwójką starszego rodzeństwa, Henrym (1905–1961) i Helen Silving (z domu Henda Silberpfennig, 1906–1996), mieszkała w Tarnowie pod zaborem austriackim (wtedy niem. Tarnau)⁵.

Gdy Kestenberg przyszła na świat, jej rodzina była niezwykle majątna. Oboje jej rodzice pochodzili z bardzo zamożnych rodzin mieszczańskich. Jej ojciec Szaje był przemysłowcem i, według jego starszej córki Helen, „prawdziwym czarodziejem, jeśli chodzi o finanse, [który] zgromadził ogromną fortunę, zakładając różne przedsiębiorstwa”⁶. Mieszkali w jednym z najpiękniejszych budynków w Tarnowie, a ich dom pełen był dzieł słynnych artystów. Zatrudniali służbę. Szaje miał duży samochód, często podróżowali i spędzali wakacje w uzdrowi-

⁵ „Poland: Krakow Marriage Intentions/Banns Records”, JewishGen: The Global Home For Jewish Genealogy, <https://www.jewishgen.org>; „The Central Database of Shoah Victims’ Names”, YadVashem, <https://yvng.yadvashem.org>; *Yizkor book: Tarnow; The Life and Destruction of a Jewish City*, t. 2, red. Abraham Chomet, Tel Aviv: Association of Former Residents of Tarnow, 1954–1968.

⁶ Helen Silving, *Helen Silving Memoirs*, New York: Vantage Press, 1988, s. 36.

Wszystkie tłumaczenia z języka angielskiego i niemieckiego zostały wykonane przez autorkę tekstu.

skach i luksusowych hotelach. Rodzice Kestenberg byli hojnymi filantropami – po pierwszej wojnie światowej założyli niewielki sierociniec dla dzieci, które straciły opiekunów podczas wojny. W wieku około dziesięciu lat Kestenberg regularnie odwiedzała ten sierociniec raz w tygodniu, towarzysząc matce⁷.

Kestenberg jest przykładem typu osobowego „nowa kobieta” (ang. *New woman*)⁸. Prawie wszystkie „nowe kobiety”, które „uzyskały wyższe wykształcenie na początku XX wieku [i] które przeciwstawiały się konwencjom [...], poszukując spełnienia na drodze wyższego wykształcenia i wyboru kariery w tradycyjnie męskich zawodach”⁹, były Żydówkami. Spośród 86 kobiet uwzględnionych w moim projekcie badawczym zaledwie trzy nie były żydowskiego pochodzenia. Gdy uczelnie medyczne i wydziały lekarskie uniwersytetów w Europie zaczęły przyjmować kobiety w poczet studentów, w Szwajcarii od 1864 r., w Austro-Węgrzech i w Niemczech od 1900 r., zdecydowana większość z nich była Żydówkami¹⁰. Na przykład aż dwie trzecie z pierwszych 18 kobiet, które uzyskały tytuł lekarza medycyny na Uniwersytecie Wiedeńskim w 1906 r., było Żydówkami¹¹. Prawie wszystkie „nowe kobiety” pochodziły z rodzin umiarkowanie religijnych, kulturowo i społecznie zasymilowanych. Sytuacja Kestenberg wyglądała inaczej: jej rodzice byli ortodoksyjnymi Żydami z silną kulturową żydowską tożsamością, którą przekazali swoim dzieciom. Prowadzili kosztowny dom i celebrowali żydowskie obrzędy i święta. Szaje modlił się w niewielkim kosztownym domu stojącym za ich domem. Pełnił też funkcje publiczne w gminie żydowskiej w Tarnowie i był tam powszechnie znany¹². W okresie międzywojennym w Tarnowie mieszkało około 15 tys. Żydów. Stanowili oni nieco ponad 40 procent ogółu mieszkańców, a w 1939 r. prawie połowę ludności miasta, tworząc społeczność około dwudziestopięciotysięczną¹³.

⁷ Judith S. Kestenberg, *Kindheit und Wissenschaft. Eine biographische Skizze* [w:] *Psychoanalyse in Selbstdarstellungen*, t. 1, red. Ludger M. Hermanns, Tübingen: Edition Diskord, 1992, s. 159. Jestem bardzo wdzięczna Ludgerowi Hermannsowi za przysłanie mi kopii książki. Tarnowski Jizkorbuch nie wymienia nazwiska Silberpfennigów w rozdziale dotyczącym sierocińców, zob. „Charitable Unions and Committees in Tarnow”, *Yizkor book: Tarnow...*, t. 1.

⁸ Korzenie terminu sięgają eseju Sarah Grand (1854–1943), irlandzkiej sufrażystki i pisarki feministycznej. Zob. Sarah Grand, *The New Aspect of the Woman Question*, „The North American Review”, marzec 1894, t. 158, nr 448.

⁹ Harriet Pass Freidenreich, *Female, Jewish, and Educated: The Lives of Central European University Women*, Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press, 2002, s. xvii.

¹⁰ Uniwersytety węgierskie otworzyły drzwi dla kobiet w 1896 r.

¹¹ Harriet Pass Friedenreich, *Jewish Women Physicians in Central Europe in the Early Twentieth Century*, „Contemporary Jewry”, styczeń 1996, t. 17, nr 1, s. 80.

¹² Zob. np. Ahron Szporn, „There Once was a Jewish Town, Tarnow”, *Yizkor book: Tarnow...*, t. 2. Według Helen jej ojciec stanął nawet na czele gminy żydowskiej miasta w latach trzydziestych, ale nie udało mi się potwierdzić tej informacji (Silving, *Helen Silving Memoirs...*, s. 5).

¹³ Wirtualny Sztetl, Muzeum Historii Żydów Polskich Polin, www.sztetl.org, hasło „Tarnów”. Zob. też Kazimierz Bańburski, Janusz Bogacz, Janusz Kozioł, *Żydzi w Tarnowie. Świat, którego nie ma*, Tarnów: Muzeum Okręgowe w Tarnowie, 2003.

Zdecydowana większość „nowych kobiet” wywodziła się z zamożnych rodzin reprezentujących wyższą klasę średnią, mieszczańską inteligencję lub kupiectwo. Zwykle cieszyły się finansowym i moralnym wsparciem ojca, umożliwiającym im podjęcie studiów uniwersyteckich. Rodziców „nowych kobiet” było z reguły stać na wyedukowanie swoich córek. Nie musieli martwić się wydaniem ich bogato za męża. Ponadto, jako że byli Żydami, na ogół przywiązywali wyjątkową wagę do edukacji. Zapewniając swoim dzieciom staranne wykształcenie, dawali im coś, czego nikt nie mógłby im odebrać, w przeciwieństwie do dóbr materialnych, obywatelstwa czy życia.

W większości przypadków ojcowie „nowych kobiet” byli znacznie lepiej wykształceni niż ich żony i pracowali zawodowo, podczas gdy matki „nowych kobiet” zajmowały się zarządzaniem domem. W ortodoksyjnych rodzinach żydowskich panował często zwyczaj, zgodnie z którym kobiety łączyły obowiązki domowe z pracą zawodową. Pomagały finansowo utrzymać rodzinę, m.in. po to, by mężczyźni mogli poświęcić więcej czasu na studiowanie Talmudu. Taka sytuacja istniała w domu Silberpfennigów. Matka Kestenberg, Sara – kobieta wybitnie inteligentna, ambitna i głodna wiedzy – zdobywała wykształcenie na własną rękę. Przed ślubem, na przełomie XIX i XX w., potajemnie brała udział w zajęciach na Uniwersytecie Jagiellońskim – łamiąc zakaz swojego ortodoksyjnego ojca i niedługo po tym, jak pierwsze kobiety wywalczyły prawo do studiowania na terenie Austro-Węgier¹⁴. Następnie, w latach dwudziestych, Sara brała prywatne lekcje ekonomii. W wieku 36 lat wróciła na uniwersytet, już jawnie, ale wciąż w charakterze słuchaczki nauk politycznych, na Wydziale Prawa Uniwersytetu Wiedeńskiego. Według jej córek, biegle władała sześcioma językami, czytała poezję po hebrajsku, a wieczorami grała na pianinie. Zgodnie z tym co napisały we wspomnieniach, matka Sara i jej stosunek do edukacji kobiet wywarły znaczący wpływ na decyzję Helen i Judith o podjęciu studiów uniwersyteckich i wyborze kariery akademickiej.

Mając na względzie zwyczaj wspierania rodziny finansowo, córki ortodoksyjnych Żydów z reguły wybierały kierunki studiów pomagające w uzyskaniu zawodów uważanych za praktyczne, w tym medycynę i prawo. Kestenberg wybrała medycynę, natomiast jej starsza siostra Helen uzyskała w Wiedniu dwa doktoraty: w dziedzinie nauk politycznych (w 1929 r.) i prawa (w 1936 r.).

¹⁴ Informacja pochodzi od rodziny: Kestenberg, *Kindheit und Wissenschaft...*, s. 168; Silving, *Helen Silving Memoirs...*, s. 19. Nazwisko Sary lub Salomei Bauminger nie widnieje w spisie studentek UJ, zob. *Corpus studiosorum Universitatis Iagellonicae 1850–1918. A–D*, red. Jerzy Michalewicz, Kraków: Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999. Uniwersytet Jagielloński zezwolił pierwszym kobietom na uczestniczenie w wykładach z farmacji w charakterze słuchaczek w 1894 r. Trzy lata później, na mocy dekretu austriackiego ministerstwa edukacji, kobiety uzyskały pełne prawo studiowania na wydziałach filozofii, na terenie całych Austro-Węgier. Zob. Jolanta Kolbuszewska, *Polki na uniwersytetach – trudne początki*, „Sensus Historiae” 2017, t. 26, nr 1.

Z Tarnowa do Wiednia

W tamtych czasach większość rodziców z zamożnych domów w Austro-Węgrzech nie posyłała dzieci do szkoły powszechnej, lecz zatrudniała guwernantki i korepetytorów. Kestenberg również rozpoczęła naukę z wybitnym prywatnym nauczycielem języka hebrajskiego Shimonem Koplańskim, zwanym przez nią „panem K”. Wyjątkowo dla „nowych kobiet”, w tym psychoanalityczek, jej wczesna edukacja skupiała się na religii żydowskiej, kulturze i tradycji. Naukę czytania i pisania rozpoczęła od opanowania alfabetu hebrajskiego. Pierwszą książką, którą przeczytała, była Biblia; drugą – modlitewnik. Jej nauczyciel skupiał się na kulturowych i społecznych aspektach judaizmu, stawiając religię na drugim planie¹⁵.

Po ukończeniu trzeciej klasy w edukacji domowej Kestenberg została zapisana do prestiżowego gimnazjum dla dziewcząt, w którym większość uczennic była żydowskiego pochodzenia. W tamtych czasach ośmioklasowe gimnazja zapewniały wszechstronną edukację na poziomie licencjatu, zakończoną egzaminem maturalnym, który dawał wstęp na uniwersytet.

Wraz z zakończeniem pierwszej wojny światowej i odzyskaniem przez Polskę niepodległości Silberpfennigowie utracili obywatelstwo austriackie i użytki polskie. Mimo to, kiedy starszy brat Kestenberg Henry ukończył gimnazjum w 1923 r., rodzice postanowili, że będzie studiował w Wiedniu nauki polityczne. Według Helen Silving, „nikt nigdy nie brał pod uwagę tego, co [Henry] chciał robić w życiu. [...] Mój brat miał odziedziczyć znaczną fortunę w przedsiębiorstwach należących do ojca [...] – najodpowiedniejszym dla niego kierunkiem na Uniwersytecie Wiedeńskim była Szkoła Nauk Politycznych”¹⁶. W innym miejscu Helen pisze, że Henry chciał być lekarzem. Podobno rodzicom zależało, by ich syn wyjechał z Tarnowa po tym, jak w mieście wybuch skandal wywołany informacją, że Henry jest gejem¹⁷. W Wiedniu miały mu towarzyszyć matka i obie siostry, oficjalnie w charakterze „przyzwoitek [...] chroniących go przed «złymi kobietami» czyhającymi na niego w niebezpiecznym i nieprzewidywalnym «wielkim mieście»”¹⁸.

W Wiedniu Kestenberg ukończyła prywatne „socjalistyczne” (jej termin) gimnazjum w dzielnicy Ottakring, zamieszkiwanej przez klasę robotniczą. Szkołą zarządzał Ludo Hartmann (né Ludwig Moritz Hartmann), lewicowy historyk i polityk, oraz ojciec Heinza Hartmanna, późniejszego wybitnego psychoanalityka.

Po uzyskaniu matury, w wieku 18 lat, Kestenberg postanowiła studiować medycynę na Uniwersytecie Wiedeńskim, wówczas największym ośrodku aka-

¹⁵ Kestenberg, *Kindheit und Wissenschaft...*, s. 162.

¹⁶ Silving, *Helen Silving Memoirs...*, s. 73–74.

¹⁷ Niepublikowana rozmowa z Janet Kestenberg Amighi przeprowadzona przez Klarę Naszkowską, 21 IV 2022 r.

¹⁸ Silving, *Helen Silving Memoirs...*, s. 74.

demickim w Europie Środkowo-Wschodniej. W połowie lat dwudziestych, gdy była nastolatką, jej ojciec podjął serię błędnych decyzji biznesowych, w wyniku których stracił prawie cały majątek rodzinny. Decydując się na medycynę, Kestenberg kierowała się więc pragnieniem wspierania rodziców oraz uzyskania niezależności finansowej. Napisała: „[...] wiedziałam, że ze względu na naszą złą sytuację ekonomiczną muszę wybrać kierunek, który pomoże mi się utrzymać, a także być może utrzymać całą rodzinę. Zdecydowanie musiałam stać się samowystarczalna”¹⁹. Napotkała jednak poważną przeszkodę: czesne wymagane od obcokrajowców było trzykrotnie wyższe od tego, które płacili Austriacy. Rodziców nie było stać na pokrycie zawyżonych opłat, ale Kestenberg się nie poddała. Złożyła wniosek o obniżenie czesnego i otrzymała na to zgodę. Studia rozpoczęła bez zwłoki, w 1928 r. Wbrew jej życzeniom, jej matka, której niespełnionym marzeniem było zostać lekarzem, towarzyszyła jej w pierwszych zajęciach z anatomii²⁰.

Kestenberg bardzo skrótowo pisze o tym okresie swojego życia. Przez większą część studiów kształciła się w zakresie neurologii w uniwersyteckim Instytucie Neurologii zarządzanym wówczas przez Otto Marburga (do 1938 r., gdy naziści pozbawili go stanowiska, anulowali licencję nauczyciela i zmusili do ucieczki z kraju). Pod koniec studiów zmieniła jednak specjalizację na psychiatrię, by, jak mówi, spełnić wymóg nałożony na studentów medycyny, którzy chcieli praktykować w Wiedniu²¹. Studia ukończyła więc z doktoratem z psychiatrii w 1934 r. Na studiach była w depresji wywołanej rozpadem związku ze starszym studentem medycyny Walterem oraz zmieniającą się sytuacją polityczną w kraju – „utrata mojego Czerwonego Wiednia”²² – postępowego, socjaldemokratycznego Wiednia lat dwudziestych i wczesnych trzydziestych.

W tym samym roku rozpoczęła praktykę w Klinice Neurologii i Psychiatrii przy Uniwersytecie Wiedeńskim. Kliniką zarządzał już wtedy oportunistyczny członek NSDAP Otto Pötzl. Trwał proces „odżydzania” austro-niemieckiej medycyny, w wyniku którego wysoce wykwalifikowani lekarze żydowskiego pochodzenia zastępowani byli prohitlerowskimi nominatami politycznymi, którzy propagowali eugenikę i higienę ras. W związku z tym już w połowie lat trzydziestych wielu pracowników Kliniki było nazistami, m.in. fanatyczny hitlerowiec Alfred Auersperg (asystent Pötzla) czy Walther Birkmayer, członek paramilitarnych Brunatnych Koszul, NSDAP i SS Standarte 89 – oddziału, który później czynnie uczestniczył w pogromach nocy kryształowej z listopada 1938 r. Mimo że do zjednoczenia z Trzecią Rzeszą (13 marca 1938 r.) przynależność do partii nazistowskiej była w Austrii nielegalna, a austriaccy neurolodzy i psychiatrzy

¹⁹ Kestenberg, *Kindheit und Wissenschaft...*, s. 168.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Wystąpienie Judy [Judith S.] Kestenberg, panel Oral History Workshop #10, Amerykańskie Towarzystwo Psychoanalityczne, grudzień 1978 r., s. 10.

²² Kestenberg, *Kindheit und Wissenschaft...*, s. 169.

popierający Hitlera nie manifestowali swoich poglądów, polityczne afiliacje nazistowskich pracowników Kliniki były powszechnie znane²³.

Z zebranych dokumentów wynika, że przez okres czterech lat, które spędziła w Klinice, Kestenberg nie wiedziała lub nie chciała wiedzieć i wypierała to, że była to instytucja z gruntu antysemitka, zatrudniająca lekarzy pronazistowskich. Napisała: „Byłam tak naiwna, że jako jedyna w klinice nie wiedziałam, że Birkmayer i [...] Auersperg [...] byli nazistami”²⁴. Oraz: „Moimi najlepszymi przyjaciółmi na wydziale neurologii byli naziści, ale ja o tym nie wiedziałam”²⁵. Birkmayera, z którym blisko współpracowała – razem odkryli rzadki guz (zwój Gassera) i opisali go w raporcie opublikowanym w 1938 r.²⁶ – nazywała nawet „swoim synem”²⁷. W drugiej połowie 1937 r., po wyjeździe z Austrii do USA, rozmawiała o sytuacji w Klinice ze swoim psychoanalitykiem. Mimo że uświadomił jej, iż pracowała z nazistami, konsekwentnie to negowała²⁸. Uwierzyła dopiero, gdy otrzymała list od Birkmayera, w którym zachęcał ją do powrotu do Europy i zobaczenia na własne oczy, jak „wspaniałe, wielkie idee realizowane są w Niemczech”²⁹.

Trudno powiedzieć, czy Kestenberg rzeczywiście była nieświadoma sytuacji w Klinice Neurologii i Psychiatrii, przyjęła strategię przetrwania polegającą na dysocjacji i wyparciu prawdy, czy też zdecydowała, że nie chce znać prawdy. Na ile była to świadoma decyzja, być może podyktowana pragnieniem kontynuowania kariery w dziedzinie neurologii i psychiatrii na wówczas najbardziej prestiżowej uczelni medycznej w Europie, a na ile naiwne umniejszanie powagi zbrodni nazistowskich i zagrożenia, charakterystyczne w okresie międzywojennym dla reprezentantów pokolenia Żydów zanurzonych w niemieckojęzycznej kulturze i nauce. Żydzi wychowani na niemieckiej i austriackiej literaturze, muzyce, sztuce, wykształceni na niemieckich i austriackich uniwersytetach, przeważnie uważali, że wykształceni Niemcy i Austriacy nie popierają polityki Hitlera i zbrodni nazistowskich. Uważali, że za zbrodnie antyżydowskie odpowiadają wyłącznie niewykształcone masy. Dlatego też, mimo że zmiany poli-

²³ Herwig Czech, Lawrence A. Zeidman, *Walther Birkmayer, Co-describer of L-Dopa, and His Nazi Connections: Victim or Perpetrator?*, „Journal of the History of the Neurosciences” 2014, t. 23; Lawrence A. Zeidman, *Brain Science under the Swastika. Ethical Violations, Resistance, and Victimization of Neuroscientists in Nazi Europe*, Oxford: Oxford University Press, 2020; niepublikowana rozmowa z Lawrence’em A. Zeidmanem przeprowadzona przez Klarę Naszkowską, 10 VI 2021 r.

²⁴ Kestenberg, *Kindheit und Wissenschaft...*, s. 171.

²⁵ Wystąpienie Judy [Judith S.] Kestenberg..., s. 10.

²⁶ Walther Birkmayer, Judith Silberpfennig [Judith S. Kestenberg], *Über zwei Fälle von Trigeminstumoren mit Zwischenhirnsymptomen*, „Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten” 1938, t. 108.

²⁷ Kestenberg, *Kindheit und Wissenschaft...*, s. 171.

²⁸ *Ibidem*, s. 170–171.

²⁹ *Ibidem*, s. 171.

tyczne, legislacyjne i społeczne zachodzące w Niemczech w latach trzydziestych były żydowskim intelektualistom żyjącym w Austrii dobrze znane, powszechnie wierzyli oni, iż kariera Hitlera i niemieckich faszystów będzie krótkotrwała. Ponadto zdecydowana większość wiedeńskich psychoanalityków pochodzenia żydowskiego nie miała silnej żydowskiej tożsamości: byli w pełni kulturowo i społecznie zasymilowani, niereligijni i czuli się pełnoprawnymi obywatelami Austrii. Nie spodziewali się paść ofiarą przemocy antyżydowskiej. Czuli się więc w Wiedniu dość bezpiecznie aż do Anschlussu i poza nielicznymi wyjątkami nie emigrowali³⁰.

W tym samym roku, w którym rozpoczęła staż w Klinice – 1934 – Kestenberg zaczęła też szkolić się w dziedzinie psychoanalizy, znienawidzonej przez Hitlera „żydowskiej nauki”, w wiedeńskim Psychoanalitycznym Instytucie Szkoleniowym. Po raz pierwszy zainteresowała się psychoanalizą jeszcze na studiach, ale szkolenia nie rozpoczęła – zniechęcona przez grono wiedeńskich psychoanalityków, w szczególności przez ówczesną dyrektorkę Instytutu Helenę Deutsch³¹. Ponownie zainteresowała się psychoanalizą w 1934 r., już po uzyskaniu tytułu doktora medycyny. Zainspirowana przez trzy psychoanalityczki żydowskiego pochodzenia, Else Pappenheim, Marię Piers i Ruth Eissler-Selke, odbyła rozmowę kwalifikacyjną z Deutsch i Ludwikiem Jekelsem, a następnie rozpoczęła analizę szkoleniową z Eduardem Hitschmannem, jednym z pierwszych uczniów Freuda³². Przerwała ją w lipcu 1937 r., gdy opuściła Austrię.

Z Wiednia do Nowego Jorku

Kestenberg należała do wyjątków: opuściła Wiedeń na kilka miesięcy przed aneksją Austrii do Rzeszy Niemieckiej, 31 lipca 1937 r. W wywiadach i eseju autobiograficznym tłumaczy wyjazd wyłącznie względami zawodowymi i dodaje, że planowała powrót do Europy. Stanowczo odseparowuje powód emigracji od ówczesnej sytuacji politycznej w Austrii: „Nie uciekałam przed nazistami. Wyjechałam z Wiednia w 1937 r., aby kontynuować naukę w Nowym Jorku”³³. Przerwała szkolenie z Hitschmannem, by kontynuować je w Nowojorskim Instytucie Psychoanalitycznym (New York Psychoanalytic Institute, NYPI). Brała też pod uwagę inne czynniki: jej perspektywy na znalezienie pracy w zawodzie lekarza były bardzo ograniczone. W Austrii jako nieobywatelka nie mogła prowadzić praktyki lekarskiej, a gdy próbowała nostryfikować w Polsce dyplom lekarza

³⁰ Dane pochodzą z moich badań nad biografiami pierwszych psychoanalityczek i psychoanalityków.

³¹ Niepublikowany wywiad z Judith S. Kestenberg przeprowadzony przez Esther Altshul Helgtott, Nowy Jork, grudzień 1994 r. Dziękuję Esther Altshul Helgtott za udostępnienie mi treści wywiadu.

³² Podstawowe informacje biograficzne zob. <https://www.psychanalytikerinnen.de>.

³³ [Judith S. Kestenberg], *Interview. Dr Judith S. Kestenberg talks to Kristina Stanton*, „Free Associations: Psychoanalysis Groups Politics Culture” 1991, t. 2, wyd. 2, s. 165.

medycyny zdobyty w Wiedniu, została objęta niepisanym prawem *numerus clausus* znacznie ograniczającym liczbę studentów pochodzenia żydowskiego oraz, co w przypadku Kestenberg ważniejsze, możliwość wykonywania zawodu po ukończeniu studiów³⁴. Rzeczywiście, w połowie 1937 r. faszystowska Austria pod rządami Kurta Schuschnigga opierała się niemieckim nazistom, więc wyjazd Kestenberg nie był „ucieczką przed nazistami”. Przyglądając się jej decyzji o opuszczeniu Austrii na progu Anschlussu, należy jednak wziąć pod uwagę to, że jako Żydówka, psychoanalityczka i socjalistka Kestenberg znajdowała się w potrójnym i ogromnym niebezpieczeństwie. Groziło jej więzienie, a może nawet zesłanie do obozu³⁵. Z udzielonych przez nią wywiadów i szkicu biograficznego wynika, że w chwili wyjazdu z Europy nie była świadoma grożącego jej niebezpieczeństwa, a później – i do końca życia – konsekwentnie twierdziła, że rządy Hitlera nie miały żadnego wpływu na jej wyjazd.

Wizę amerykańską otrzymała na podstawie zaproszenia do odbycia stażu na oddziale psychiatrycznym szpitala Bellevue w Nowym Jorku. W zdobyciu zaproszenia pomógł jej kolega z wiedeńskiej Kliniki Neurologii i Psychiatrii Hans Hoff (1897–1969). Napisał on do swojego przyjaciela Paula Schildera (1886–1940), nieortodoksyjnego psychoanalityka i psychiatry, który wyemigrował z Austrii w 1929 r. i osiadł w Nowym Jorku, gdzie pełnił funkcję dyrektora oddziału psychiatrycznego w Bellevue³⁶.

Po przyjeździe borykała się z kłopotami finansowymi. Zapłatą za pracę stażystki wykonywaną przez nią w szpitalu było wyżywienie i zakwaterowanie w akademiku. Nie otrzymywała natomiast żadnego wynagrodzenia. Gdy w 1938 r. rodzina wysłała jej paczkę z Europy z cenną porcelaną i rzeczami osobistymi, Kestenberg nie było stać na pokrycie opłat celnych i przesyłka została zwrócona do nadawcy³⁷. W kolejnych miesiącach udało jej się zdobyć kilka skromnych stypendiów i wyprowadzić z akademika.

Kolejnym dużym problemem było to, że jej znajomość języka angielskiego nie pozwalała na wystarczające zrozumienie współpracowników i pacjentów psychiatrycznych. Mimo to już pod koniec 1937 lub na samym początku 1938 r. zdała kompleksowy egzamin stanowy w języku angielskim i uzyskała prawo wykonywania zawodu lekarza w Nowym Jorku i otwarcia praktyki.

³⁴ Informacja za: Kestenberg, *Kindheit und Wissenschaft...*, s. 173.

³⁵ Zob. np. Leo Trepp, *A History of the Jewish Experience*, Millburn: Behrman House, 2006; Freidenreich, *Female, Jewish, and Educated...*

³⁶ Hans Hoff (1897–1969), wieloletni pierwszy asystent Pötzla, wydalony z Kliniki przez nazistów w kwietniu 1938 r. (wyemigrował do Iraku, a następnie do USA).

³⁷ Niepublikowana rozmowa z Janet Kestenberg Amighi przeprowadzona przez Klarę Naskowską, 22 IV 2021 r.

Wojna, Zagłada, milczenie

Odłożyła jednak karierę zawodową na bok i przerwała szkolenie psychoanalityczne (podjęte kilka miesięcy wcześniej), by skoncentrować wszystkie swoje wysiłki na wydostaniu matki i rodzeństwa z Europy³⁸.

Po uzyskaniu doktoratu w dziedzinie nauk politycznych Henry Silberpfennig podobno rozpoczął studia medyczne, o których zawsze marzył (jego nazwisko nie widnieje w rejestrze studentów medycyny Uniwersytetu Wiedeńskiego). W konsekwencji Anschlussu został jednak wydalony z uczelni i aresztowany. Wypuszczono go pod warunkiem, że natychmiast opuści Austrię. Kestenberg pisze, że „Polska odmówiła mu paszportu”³⁹, co może oznaczać, iż został objęty przegłosowanym w polskim parlamencie w październiku 1938 r. prawem, zgodnie z którym polscy Żydzi mieszkający poza granicami kraju przez minimum pięć lat tracili polskie obywatelstwo. Ukrywał się więc w Wiedniu. Kestenberg udało się zdobyć dla niego fundusze na zakup biletu na statek, który był wielokrotnie zawracany, by ostatecznie dotrzeć na Kubę⁴⁰. Henry nie pojawia się już więcej w jej autobiografii, a jej córka nie wie o nim prawie nic⁴¹. Natomiast Helen Silving, mocno związana z bratem, wspomina, że w Ameryce Środkowej było mu bardzo ciężko. Początkowo pracował w Hawanie jako szlifierz diamentów, a następnie przeniósł się na Florydę, gdzie zdobył zatrudnienie w charakterze dyżurnego ruchu dla linii lotniczej Pan American, a potem bibliotekarza medycznego w szpitalu. Henry zmarł na raka trzustki w 1961 r.⁴²

Helen sama zorganizowała swoją ucieczkę z Europy do USA 15 marca 1939 r. Tam Helen Silving (także Silving-Ryu) nosi dziś miano „pierwszej damy prawa amerykańskiego”⁴³. Dużo czasu zajęło jej znalezienie pracy odpowiadającej jej kwalifikacjom. Przyczynę problemu zdiagnozowała następująco: „moja nieadekwatność polegała na tym, że byłam Żydówką, uchodźczynią, z akcentem, bez dyplomu potwierdzającego tradycyjne amerykańskie wykształcenie”⁴⁴. Ostatecznie w znalezieniu pracy na uczelni pomogły jej łut szczęścia i przedemigracyjne znajomości. Dosłownie wpadła na ulicy na swojego wiedeńskiego mentora Hansa Kelsena (1881–1973, emigrant z 1940 r.), który natychmiast zatrudnił ją w charakterze asystentki na kierunku nauk społecznych Uniwersytetu Harvarda. Po ukończeniu wydziału prawa na Uniwersytecie Columbia w 1942 r.

³⁸ Bertram David Lewin Papers (1883–1974), Washington DC: Biblioteka Kongresu, container 7, folder 10, Judith S. Kestenberg, Letter to Dr. Bertram Lewin, 18 I 1967 r.

³⁹ Kestenberg, *Kindheit und Wissenschaft...*, s. 179.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Rozmowa z Janet Kestenberg Amighi, 22 IV 2021 r. Henry zmarł w 1961 r., gdy syn Kestenberg miał zaledwie pięć lat.

⁴² Silving, *Helen Silving Memoirs*, s. 34, 204.

⁴³ Reut Yael Paz, *A Forgotten Kelsenian? The Story of Helen Silving-Ryu (1906-1993)*, „European Journal of International Law” 2014, t. 25, nr 4, s. 1124.

⁴⁴ Silving, *Helen Silving Memoirs...*, s. 249.

wstąpiła do nowojorskiej palestry, pracowała na Wall Street i w Amerykańskim Departamencie Stanu, a następnie została pierwszą kobietą wykładającą prawo w USA⁴⁵.

Kiedy Niemcy zaatakowały Polskę 1 września 1939 r., matka Kestenberg, Sara, uciekła z Wiednia na wschód, do Stanisławowa, który wkrótce znalazł się pod okupacją sowiecką (obecnie Iwano-Frankiwsk na Ukrainie). Chciała uciekać dalej, na Syberię, ale Rosjanie nie pozwolili jej opuścić miasta. Kestenberg bezskutecznie błagała Departament Stanu USA o pomoc w wydostaniu przymierającej głodem matki z Europy. Regularnie wysyłała jej pieniądze i ubrania w coraz mniejszych rozmiarach. Dzień przed wkroczeniem Niemców do miasta 26 lipca 1941 r. Rosjanie wreszcie zezwolili Sarze na wyjazd. Nie zdołała już jednak opuścić miasta. Sara Silberpfennig została zamordowana w jednej z wielu masowych egzekucji społeczności żydowskiej w Stanisławowie w drugiej połowie 1941 r., być może podczas tzw. krwawej niedzieli 12 października 1941 r.⁴⁶

Kestenberg liczyła na to, że jej ojciec sam sobie poradzi. Gdy 7 września 1939 r. wojska niemieckie wkroczyły do Tarnowa, od razu rozpoczęły się prześladowania Żydów, niszczenie ich mienia, synagog i domów modlitwy. W okupowanym mieście Szaje wygłosił przemówienie do zebranego tłumu o nadziei i wierze, o tym że Stany Zjednoczone przystąpią do wojny, pokonają Niemcy i uratują polskich Żydów. Po wystąpieniu ukrywał się przez kilka miesięcy, ale potem trafił do utworzonego w marcu 1941 r. tarnowskiego getta. Został deportowany do obozu Auschwitz 18 grudnia 1941 r., gdzie otrzymał numer obozowy 24707 i winkiel oznaczający więźniów politycznych żydowskiego pochodzenia (czerwony trójkąt na większym żółtym trójkącie)⁴⁷. Szaje Silberpfennig został zamordowany pięć dni później⁴⁸.

Listy od rodziców przestały przychodzić w drugiej połowie 1941 r.⁴⁹ Kestenberg nie miała pewności, jaki los ich spotkał, aż do 1946 r., gdy Szerit ha-Pleta (Centralny Komitet Wyzwolonych Żydów w Bawarii) opublikowało listy ocalałych, na których brakowało nazwisk jej rodziców. Przez te pięć lat dużo pracowała i ułożyła sobie życie osobiste: ukończyła szkolenie psychoanalityczne, wyszła za mąż za Milтона Kestenberg (1913–1991), polskiego Żyda z Łodzi, prawnika i zarządcę nieruchomości, i urodziła córkę⁵⁰.

⁴⁵ Więcej: Paz, *A Forgotten Kelsenian?*...

⁴⁶ Kestenberg, *Kindheit und Wissenschaft*..., s. 171. Zob. Wirtualny Sztetl, Muzeum Historii Żydów Polskich Polin, www.sztetl.org, hasło „Stanisławów”.

⁴⁷ Zob. zdjęcie ewidencyjne, Silberpfennig, Szaja w Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu, <https://www.auschwitz.org/muzeum/informacja-o-wiezniach/>.

⁴⁸ Jego śmierć została zapisana w „Książce kostnicy” prowadzonej przez Stanisława Rysztera, zob. Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau, <http://www.auschwitz.org/>, hasło „Ryszler”.

⁴⁹ Listów nie udało mi się jeszcze odnaleźć.

⁵⁰ Lista dostępna jest np. na stronie United States Holocaust Memorial Museum pod hasłem *Sh'arit ha-pl'atah*.

W reakcji na oficjalną informację o śmierci rodziców Kestenberg, jak sama pisze, „popadła w głęboką depresję”. „Dręczyło ją poczucie winy” charakterystyczne dla ocalałych⁵¹. W obronie przed cierpieniem i ambiwalentnymi uczuciami wywołanymi utratą rodziców i poczuciem, że „zostawiła” ich w Europie, uciekła w dysocjację, wyparcie i milczenie. „Cofnęła się w coś, co przypominało fazę utajenia”⁵² – nieegocentryczny okres w psychoseksualnym rozwoju człowieka, w którym skupia się on na świecie zewnętrznym, budowaniu relacji z ludźmi i nie patrzy wewnątrz siebie. Nie chciała rozmawiać o wojnie, Szoa, ofiarach i ocalałych. Dla przykładu: kiedy jej szwagierka Irene Kestenberg (1922–2014) wielokrotnie prosiła o rozmowę o matce i bracie, którzy zostali zamordowani w obozie zagłady w Treblince, Kestenberg stanowczo odmawiała: „Nie chcę nic o tym słyszeć” – i wychodziła z pokoju. Nie rozmawiała o rodzicach i okolicznościach ich śmierci, „nawet nie szukała informacji o tym, gdzie zginęli”⁵³. By nie myśleć o Holokauście, rzuciła się w wir pracy: przyjmowała pacjentów na terapię w domu i gabinecie, szkoliła przyszłych psychoanalityków i wykładała na uniwersytetach; pracowała też w kilku nowojorskich szpitalach. Wychowała dwoje dzieci: Janet Kestenberg (urodzoną w 1946 r., później: Kestenberg Amighi) oraz Howarda Kestenberg (urodzonego w 1956 r., adoptowanego przez Kestenbergów jako niemowlę) i według jej dzieci była bardzo zaangażowaną matką⁵⁴.

W tym okresie kontynuowała też rozpoczęte w Wiedniu badania z zakresu psychologii rozwojowej o charakterze psychoanalitycznym nad ruchem ciał niemowląt i małych dzieci. Doprowadziły one do sformułowania profilu ruchowego Kestenberg (ang. *Kestenberg Movement Profile*, KMP) – narzędzia do analizy złożonych modeli ruchu, służącego lepszemu zrozumieniu i leczeniu problemów rozwojowych⁵⁵. Mimo że nie uważała się za feministkę⁵⁶, jej publikacje psychoanalityczne z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych dotyczyły tematów kobiecej seksualności, cielesności i macierzyństwa i były z gruntu feministyczne. Jej teorie były innowacyjne i przełomowe, choć nie wszyscy się z nimi zgadzali (np. Anna Freud)⁵⁷. Następnie skoncentrowała się na zagadnieniach relacji matka-niemowlę, roli matki w rozwoju seksualnym córki, kobiecego ciała i kobiecego

⁵¹ Kestenberg, *Kindheit und Wissenschaft...*, s. 182.

⁵² *Ibidem*, s. 183. O „fazie utajenia” zob. Zigmunt Freud, *Trzy rozprawy z teorii seksualnej* [w:] *idem, Życie seksualne*, tłum. Ludwik Jekels, Warszawa: KR, 2009.

⁵³ Niepublikowana rozmowa z Ewą Fogelman przeprowadzona przez Klarę Naszkowską, 13 VI 2021 r.

⁵⁴ Rozmowa z Janet Kestenberg Amighi, 22 IV 2021 r.; Niepublikowana rozmowa z Howardem Kestenbergiem przeprowadzona przez Klarę Naszkowską, 7 VI 2021 r.

⁵⁵ O KMP, czytaj: Janka Kormos, *History and the Psychoanalytic Foundations of the Kestenberg Movement Profile*, „An International Journal for Theory, Research and Practice” 2022, t. 17, nr 2.

⁵⁶ Rozmowa z Janet Kestenberg Amighi, 22 IV 2021 r.

⁵⁷ [Kestenberg], *Interview...*, s. 168. Zob. np. Judith S. Kestenberg, *Vicissitudes of Female Sexuality*, „Psychoanalytical Study of a Child” 1956, t. 11; Judith S. Kestenberg, *The Develop-*

orgazmu⁵⁸. Jej teksty przywodzą na myśl późniejsze teorie feministycznych psychoanalityczek, Hélène Cixous i Luce Irigaray, postulujących istnienie intymnej, cielesnej relacji matka–córka, kobiecego *jouissance* i kobiecego języka⁵⁹.

„Przebudzenie”

Z zebranych przeze mnie danych wynika, że zdecydowana większość żydowskich psychoanalityczek i psychoanalityków, którzy przetrwali wojnę na emigracji w USA, uciekała od rozmów o przedwojennej przeszłości oraz Zagładzie i koncentrowała swoje wysiłki na budowaniu nowej amerykańskiej tożsamości i kariery w USA. Mur milczenia wokół Holokaustu zaczął się stopniowo kruszyć wśród emigracyjnych specjalistów od zdrowia psychicznego dopiero po procesie Adolfa Eichmanna, który odbył się w latach 1961–1962⁶⁰. W przypadku Kestenberg „faza utajenia” trwała 22 lata, od chwili, gdy dowiedziała się o śmierci rodziców, do „przebudzenia”⁶¹ w 1968 r.

Przełom nastąpił nagle. Podczas pracy z pacjentem, który urodził się po wojnie, Kestenberg zorientowała się, że jest on dzieckiem ocalałych. Chłopiec „zachowywał się bardzo dziwnie: nic nie jadł, uciekał do lasu i traktował [Kestenberg] jak prześladowcę. [Był] wychudzony, miał zapadnięte oczy [...] jak «muzułman» w obozie koncentracyjnym”⁶². Zaszedł proces międzypokoleniowego przekazu traumatycznych doświadczeń i przeżyć między rodzicami, którzy zaznali nazistowskich prześladowań, a dzieckiem, które ich nie doświadczyło. Pracując

ment of Maternal Feeling in Early Childhood, „Journal of American Psychoanalytic Association” 1956, t. 3.

⁵⁸ Zob. np. Judith S. Kestenberg, *Outside, Inside, Male and Female*, „Journal of American Psychoanalytic Society” 1968, t. 16.

⁵⁹ Zob. np. Luce Irigaray, *Ciało-w-ciało z matką*, tłum. Agnieszka Araszkiewicz, Kraków: eFKA, 2000; Hélène Cixous, *Śmiech Meduzy*, tłum. Anna Nasiłowska, „Teksty Drugie” 1993, nr 4/5/6. Por. Judith S. Kestenberg, *Children and Parents: Psychoanalytic Study in Development*, New York: Jason Aronson, 1975.

⁶⁰ Wyjątkiem była pionierska praca z ocalałymi Henry’ego Krystala i Williama G. Niederlanda z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. Pierwsza publikacja z 1965 r. objęła rozmowy ze 150 ocalałymi z Zagłady i zawierała pierwszy opis tzw. syndromu KZ (ang. *survivor's guilt*). Zob. Henry Krystal, William G. Niederland, *Psychic Traumatization: Aftereffects in Individuals and Communities*, Boston: Little, Brown and Company, 1971.

W Polsce w 1959 r. grupa psychiatrów zaczęła przeprowadzać rozmowy z ocalałymi z Auschwitz. Projekt objął 77 osób. Zob. Roman Leśniak, Jan Mitarski, Maria Orwid, Adam Szymusik, Aleksander Teutsch, *Niektóre zagadnienia psychiatryczne obozu w Oświęcimiu w świetle własnych badań*, „Przegląd Lekarski” 1961, R. 17, seria 2, nr 1a: *Dodatkowy zeszyt poświęcony zagadnieniom lekarskim obozu koncentracyjnego Oświęcim-Brzezinka*.

⁶¹ Termin stosowany przez Kestenberg wielokrotnie.

⁶² Judith [S.] Kestenberg, *Kinder von Überlebenden der Naziverfolgungen*, „Psyche – Zeitschrift für Psychoanalyse” 1974, t. 28 (3), s. 249–250.

Muzułman – skrajnie wycieńczony z głodu więzień obozu koncentracyjnego.

z kolejnymi pacjentami, Kestenberg zorientowała się, że gdy tzw. dzieci ocalałych (ang. *children of survivors*) osiągały wiek, w którym byli ich opiekunowie, gdy doświadczyli opresji, zaczynały odtwarzać znęcanie się, którego zaznali ich rodzice lub opiekunowie i towarzyszące im stany psychiczne. Jednocześnie pisały historię na nowo – przekształcały przeżycia opiekunów tak, by były one mniej okrutne i łatwiejsze do zaakceptowania.

Mąż Kestenberg, Milton, już pod koniec lat pięćdziesiątych zaczął reprezentować ocalałych z Zagłady w walce z niemieckimi sądami o przywrócenie im zagrabionego mienia i przyznanie reparacji. W tym czasie niemieccy psychiatrzy powoływani na ekspertów sądowych dowodzili, że ludzie, którzy doświadczyli nazistowskich prześladowań jako niemowlęta lub małe dzieci, nie ponieśli szkód psychicznych. Argumentowali, że podczas wojny byli oni albo 1) zbyt młodzi lub 2) zbyt straumatyzowani, by zrozumieć i zapamiętać, co ich spotyka, albo 3) zbyt odporni psychicznie, by przemoc odcisnęła na nich piętno. W związku z tym sądy niemieckie nie przyznawały im odszkodowań. Milton zaczął rozmawiać z dyskryminowanymi przez sądy ocalałymi o ich doświadczeniach wojennych, by pomóc im przypomnieć sobie zapomniane lub wyparte wydarzenia⁶³.

Praca Milтона oraz przypadek kolejnego pacjenta, chłopca, który urodził się w getcie, a w wieku dwóch lat został deportowany do obozu koncentracyjnego, wspólnie sprawiły, że Kestenberg zainteresowała się tzw. ocalałymi dziećmi (ang. *child survivors*), urodzonymi podczas Holokaustu i doświadczającymi prześladowań nazistowskich jako niemowlęta lub jako dzieci do lat trzynastu⁶⁴. Szybko zorientowała się, że w tamtym czasie, podobnie do niemieckich sądów, specjaliści w zakresie zdrowia psychicznego, w tym psychoanalitycy, w dużym stopniu ignorowali symptomy dręczące ocalałych z Szoa lub diagnozowali je jako paranoję. Ankieta rozesłana do psychoanalitików dziecięcych w USA, Kanadzie, Izraelu, Niemczech, Anglii i Holandii w latach 1969–1970 wykazała jednoznacznie, że zdecydowana większość respondentów była wręcz obojętna na problemy dzieci ocalałych i ocalałych dzieci. Powszechnie uważano, że „lekiem na całe zło» jest zapomnienie przeszłości i budowanie przyszłości. [Istniał] zakaz pytania o przeszłość. [...] Można śmiało powiedzieć, że większość [ocalałych] otrzymała anty-wsparcie” od psychoanalitików⁶⁵. Pracując z ocalałymi dziećmi, Kestenberg zorientowała się, że zdecydowana większość z nich chciała uzyskać dostęp do wypartych traumatycznych wydarzeń z czasów Holokaustu. Do odzyskania ich i zachowania w pamięci niezbędne było jednak „przyzwolenie” osoby dorosłej, np. terapeuty⁶⁶.

⁶³ Kestenberg, *Kindheit und Wissenschaft...*, s. 186.

⁶⁴ Więcej na temat tego przypadku zob. [Kestenberg], *Interview. Dr Judith S. Kestenberg...*, s. 162.

⁶⁵ Kestenberg, *Coping with Losses...*, s. 386.

⁶⁶ Judith S. Kestenberg, *Child Survivors of the Holocaust (Introduction)*, „*Psychoanalytic Review*” 1988, t. 75, s. 561.

Kestenberg zaczęła zakładać terapeutyczne grupy wsparcia dla dzieci ocalałych i ocalałych dzieci na całym świecie. Następnie, w 1972 r., wraz z mężem założyła organizację poświęconą zdrowiu psychicznemu dzieci o nazwie Studia nad Rozwojem Dzieci (ang. Child Development Research, CDR) i została jej dyrektorką. Organizacja mieściła się w domu Kestenbergów i składała z trzech integralnych części: darmowego żłobka, badań nad ocalałymi dziećmi oraz szkolenia w zakresie KMP. W 1981 r. Kestenbergowie rozpoczęli projekt badawczy pod nazwą Międzynarodowe Badania nad Zorganizowanym Prześladowaniem Dzieci (ang. International Study of Organized Persecution of Children, ISOPS)⁶⁷. W ramach projektu Kestenberg wraz z grupą około tuzina zatrudnionych przez nią specjalistów w zakresie zdrowia psychicznego dzieci szukała ocalałych, którzy doświadczyli nazistowskich prześladowań w wieku do lat trzynastu na całym świecie, przeprowadzała z nimi rozmowy o zapomnianej lub wypartej przeszłości wojennej i udzielała wsparcia psychologicznego⁶⁸. Kestenberg stworzyła tym samym zupełnie nową dziedzinę badań.

Podczas rozmów korzystano z opracowanej przez nią metody angażującej wszystkie zmysły, w tym pamięć kinetyczną (ruchową) ciała. Zapomniane wydarzenia przywoływano za pomocą dźwięków, zapachów, dotyku, sensomotorycznych wspomnień, doznań. Rozmowy prowadzono tak, by ocalali mogli snuć spontaniczną, nieprzerywaną pytaniami opowieść. Dzięki temu budowali pomost łączący teraźniejszość z przeszłością, przywracali ciągłość swojemu życiu rozdartemu przez Szoa i scalali różne tożsamości: dziecka, ofiary prześladowań, ocalałego, osoby dorosłej itd., w jedną spójną tożsamość. W sumie zebrano ponad tysiąc pięćset świadectw, głównie od Żydów, ale także od Polaków, Niemców, dzieci nazistów. Większość świadków dzieliła się swoimi przeżyciami po raz pierwszy⁶⁹.

Kestenberg i jej współpracownicy analizowali wpływ doznanych prześladowań nazistowskich na kształtowanie się tożsamości i moralności u ocalałych dzieci, ze szczególnym uwzględnieniem kwestii poczucia przynależności (miejsc w rodzinie, społeczności, świecie), relacji rodzinnych i żydowskiej tożsamości. Odkryli, że mimo zbieżności doświadczeń i objawów, na które cierpiały ocalałe dzieci, tworzyły one zróżnicowaną grupę. Kestenberg wydzieliła grupę ofiar pochodzenia żydowskiego od pozostałych ofiar przemocy politycznej: „Żyd zostanie zabity, niezależnie od tego, co robi. Umrze, bo jest tym, kim jest, i nie może tego zmienić”⁷⁰.

⁶⁷ Później: Archiwum Świadectw Dzieci Ocalałych z Zagłady im. Kestenberg, ang. Kestenberg Archive of Testimonies of Child Holocaust Survivors. Analiza rozmów, zob. *Children in the Holocaust and Its Aftermath: Historical and Psychoanalytical Studies of the Kestenberg Archive*, red. Sharon Kangisser Cohen, Eva Fogelman, Dalia Ofer, New York: Berghahn Books, 2017.

⁶⁸ Do najważniejszych współpracowników Kestenberg należeli Helene Bass-Wichelhaus, Ira Brenner, Ewa Fogelman, Milton E. Jucovy, Robert M. Prince i K. Mark Sossin.

⁶⁹ Zob. *Children in the Holocaust...*

⁷⁰ [Kestenberg], *Interview...*, s. 165.

Analizowano wpływ częstych i gwałtownych zmian odczuwanych przez ocalałe dzieci podczas wojny na ich rozwój psychiczny i emocjonalny. Doświadczwały one przede wszystkim zmian otoczenia (m.in. wydalenie ze szkoły, migracja, ukrywanie się w oborach, lasach, na strychach, uwięzienie w gettach i obozach koncentracyjnych) i zmian opiekunów (m.in. odseparowanie od matki). Wraz z wybuchem wojny panujące dotychczas zasady postępowania, codzienne rytuały i prawa moralne przestały istnieć. Wpajane przez rodziców wartości wymieszały się z demoralizującym prawem przetrwania. Ocalałe dzieci dorastały w bliskości śmierci (często członków rodziny i przyjaciół), wyłączone z życia społecznego, pozbawione ochrony organów władzy, doświadczając przemocy słownej i fizycznej ze strony swoich nieżydowskich rówieśników. Wbrew przekonaniu, któremu hołdowały niemieckie sądy, odkryto, że najbardziej strauumatyzowane były właśnie najmłodsze dzieci⁷¹.

Opisane powyżej doświadczenia prowadziły do deformacji superego, struktury psychicznej stanowiącej uwewnętrznione normy społeczne i wartości etyczne, zakazy i nakazy pochodzące od rodziców, opiekunów i społeczeństwa. Na drodze wnikliwej i empatycznej pracy analitycznej z ocalałymi dziećmi Kestenberg zauważyła, że „zakłócenie codziennych, rutynowych zajęć, nieregularne zaspokajanie potrzeb fizycznych, psychicznych i emocjonalnych prowadzące do poczucia straty, chwiejność panujących zasad oraz fakt, że władza znajdowała się w rękach okrutnych wrogów, często prowadziło do fragmentacji superego. Mimo to ego [ocalałych dzieci] nie uległo dezintegracji. Praca analityczna ze zdeformowanym superego wyzwalała zdolność ego do adaptacji i odbudowywania lub tworzenia nowych relacji z obiektami”⁷². Po wojnie, podczas pracy z terapeutami, ocalałe dzieci stopniowo spajały swoje zdeformowane, podzielone superego.

Według bliskiego przyjaciela i wieloletniego współpracownika Kestenberg, K. Marka Sossina, głównym motywem wszystkich jej działań była „wczesna prewencja” i „próba zapobieżeniu kolejnej Zagładzie”⁷³. W pożegnaniu Kestenberg napisała: „Niestrudzenie analizując korzenie nienawiści i dyskryminacji, starała się stworzyć podstawy zapobiegania nawrotom rasizmu, który prowadzi do ludobójstwa”⁷⁴.

Kestenberg poświęciła się pracy z ocalałymi od chwili „przebudzenia” aż do śmierci – ponad trzydzieści lat później, w 1999 r. Według jej najbliższego otocze-

⁷¹ Zob. np. Judith S. Kestenberg, *Memories from Early Childhood*, „Psychoanalytic Review”, zima 1988, t. 75 (4).

⁷² Judith S. Kestenberg, Ira Brenner, *Children Who Survived the Holocaust: The Role of Rules and Routines in the Development of the Superego*, „International Journal of Psycho-Analysis” 1986, t. 67, s. 312–313.

⁷³ Niepublikowana rozmowa z Markiem Sossinem przeprowadzona przez Klarę Naszkowską, 8 VI 2021 r.

⁷⁴ K. Mark Sossin, Susan Loman, Hillary Merman, *Remembering Judith S. Kestenberg, Our Mentor and Friend*, „American Journal of Dance Therapy”, wiosna/lato 1999, t. 21, nr 1, s. 54.

nia była „pracoholiczką”, która „życie osobiste zawsze uzależniała od pracy”⁷⁵. Według jej córki Janet Kestenberga Amighi, która również z nią współpracowała, miała „obsesję” na punkcie swojej pracy z ocalałymi. Czytała książki i oglądała filmy wyłącznie poruszające tematykę Szoa; jej przyjęcia urodzinowe służyły też za zbiórki pieniędzy dla ocalałych; podczas podróży wakacyjnych przeprowadzała rozmowy z osobami, które przeżyły Holokaust⁷⁶. Ewa Fogelman dodaje, że Kestenberga miała „obsesję na punkcie Auschwitz” i z czasem poznała historię każdej pryczy, w każdym baraku⁷⁷.

„Dziecko nieocalałych”⁷⁸

Kestenberga-psychoanalityczka „przebudziła się” więc z „uśpienia” w 1968 r., ale jak było w jej życiu prywatnym? Z dostępnych dokumentów historii osobistej i przeprowadzonych przeze mnie rozmów z jej dziećmi, przyjaciółmi i współpracownikami wynika jednoznacznie, że Kestenberga aż do śmierci uciekała od tematu Holokaustu w życiu osobistym. Własnym dzieciom opowiedziała trochę o swojej przedwojennej przeszłości: dorastaniu w Tarnowie, studiach w Wiedniu, okolicznościach emigracji i pisała o tym w szkicu biograficznym, ale prawie nigdy nie mówiła, jak się czuła, jakie emocje wywoływały w niej Polska, Austria, Ameryka, emigracja czy Szoa. O stratach poniesionych w wyniku Zagłady i emigracji wspominała sporadycznie i mimochodem w wywiadach i szkicu biograficznym. O śmierci rodziców mówiła zwięźle, w sposób zawołowany, jakby chroniąc własną przeszłość. Od jej psychoanalityczki wiemy, że cierpiała na depresję, ale z tego co wiadomo, nie dzieliła się tą informacją z bliskimi.

Kestenberga omijała przede wszystkim temat śmierci rodziców. W sierpniu 1983 r. złożyła pierwsze, anglojęzyczne świadectwo w Yad Vashem⁷⁹. Dopiero w 1988 lub 1989 r., w wieku prawie osiemdziesięciu lat, po raz pierwszy odmówiła za nich kadisz podczas święta Jom Kippur. W 1991 r. złożyła drugie świadectwo w Yad Vashem, tym razem po hebrajsku⁸⁰. Wraz z rodzeństwem ufundowała też tablicę pamiątkową poświęconą ojcu⁸¹. Według Ewy Fogelman, wieloletniej bliskiej przyjaciółki i współpracowniczki „ani razu nie podzieliła się z nią żadnymi osobistymi informacjami na swój temat ani na temat utraty rodziców”; „nie przeprowadziły ani jednej osobistej rozmowy na temat Zagła-

⁷⁵ Rozmowa z Howardem Kestenbergiem; Rozmowa z K. Markiem Sossinem.

⁷⁶ Rozmowa z Janet Kestenberga Amighi, 22 IV 2021 r.

⁷⁷ Rozmowa z Ewą Fogelman.

⁷⁸ Termin Kestenberga stosowany przez nią w odniesieniu do jej samej (Rozmowa z K. Markiem Sossinem).

⁷⁹ „Page of Testimony”, 1095142, The Central Database of Shoah Victims’ Names, Yad Vashem, The World Holocaust Remembrance Center.

⁸⁰ „Page of Testimony”, 13851203, The Central Database of Shoah Victims’ Names, Yad Vashem, The World Holocaust Remembrance Center.

⁸¹ Szporn, *There Once was a Jewish Town...*, s. 22.

dy". Fogelman nie wiedziała nawet, że ojciec Kestenberg zmarł w Auschwitz – choć dobrze wiedziała o obsesyjnym zainteresowaniu Kestenberg obozem⁸². W 1992 r., w jednym z bardzo nielicznych przykładów na podjęcie tematu bólu związanego z utratą rodziców, poruszyła wątek, który często pojawia się w jej pracy: braku informacji na temat tego, kiedy i gdzie zmarły ukochane osoby czy zostały pochowane, gdzie znajdują się ich szczątki⁸³. W tym kontekście napisała: „Zagłada brutalnie ukradła mi rodziców. [...] Z mojego ojca nie zostało nic prócz kupki prochów. Nie wiem, czy i gdzie pochowana jest moja matka. [...] Nie wiem, co wydarzyło się w tym małym miasteczku o nazwie Stanisławów”⁸⁴.

Wydaje się, że Kestenberg wykorzystywała przeżycia osobiste w pracy z pacjentami. Według jej bliskiego współpracownika Roberta M. Prince’a, „nie mówiła o poniesionych przez siebie stratach i przeżytych traumach, ale materializowały się one w stosowanej przez nią metodzie prowadzenia rozmów [z ocalałymi, w ramach projektu ISOPS]: była niezwykle wrażliwa, empatyczna, wyczulona na swoich rozmówców”⁸⁵.

To, że zajęła się ocalałymi z Zagłady, ma korzenie w jej życiu prywatnym, przede wszystkim w utracie rodziców, ale też w wychowaniu w żydowskiej kulturze, tradycji i religii oraz silnej żydowskiej tożsamości wyniesionej z domu rodzinnego, którą kultywowała po emigracji. Wyróżnia ją to spośród grupy badanych przeze mnie kobiet, z których wiele straciło rodziców i innych członków rodziny podczas wojny, a które w zdecydowanej większości wychowały się w żydowskich rodzinach nieortodoksyjnych. Z zebranych przeze mnie danych wynika, że w dorosłym życiu (szczególnie poemigracyjnym) kobiety te identyfikowały się z żydostwem w stopniu minimalnym lub żadnym; były na ogół niereligijne i tylko sporadycznie obchodziły żydowskie święta. Żadna z nich nie zajęła się też zawodowo Holokaustem⁸⁶. W jednym z wywiadów, w zupełnie wyjątkowej wypowiedzi, Kestenberg wręcz połączyła swoje przeżycia osobiste z życiem zawodowym: „Gdyby naziści nie zamordowali moich rodziców, nie zniszczyli naszej wschodnioeuropejskiej kultury, nie pozbawili mnie i mojego męża rodziny, nie zakwestionowali całej naszej przeszłości, prawdopodobnie nie poświęciłabym mojego życia na badanie wpływu ich prześladowań na dzieci i nie uznałabym za swój obowiązek, że muszę zrobić wszystko, by nigdy więcej nie dopuścić do podobnych wydarzeń”⁸⁷. Natomiast to, że zajęła się w pracy dziećmi, łączyła

⁸² Rozmowa z Ewą Fogelman.

⁸³ Na ten temat zob. np. Kestenberg, *Coping with Losses...*

⁸⁴ Kestenberg, *Kindheit und Wissenschaft...*, s. 174, 180.

⁸⁵ Niepublikowana rozmowa z Robertem M. Princem przeprowadzona przez Klarę Naszkowską, 4 VI 2021 r.

⁸⁶ Alberta Szalita zajęła się żałobą i stratą w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, zob. np. Alberta Szalita, *Reanalysis*, „Contemporary Psychoanalysis” 1968, t. 4; *eadem*, *Grief and Bereavement*, New York: Basic Books, 1974; Szalita pisze także o żałobie we wspomnieniach: *eadem*, *The Force of Destiny*. Zob. też Kobylińska-Dehe, *Siła przeznaczenia...*

⁸⁷ [Kestenberg], *Interview. Dr Judith S. Kestenberg...*, s. 159.

z postacią matki i cotygodniowymi odwiedzinami w sierocińcu po pierwszej wojnie światowej⁸⁸.

Zamiast zakończenia: Polska, Austria, USA

Kulturowa, narodowa i religijna tożsamość Kestenberg była złożona, zróżnicowana i niejednoznaczna. Ona sama stanowczo odmawiała udzielenia prostej definicji. Na pytanie o narodowość odpowiadała: „polska, żydowska i amerykańska”⁸⁹. Natomiast pytana: „Gdzie przynależysz? Do tradycji amerykańskiej czy europejskiej?”, mówiła: „Należę do siebie samej”⁹⁰.

W domu rozmawiała z mężem po polsku. Wielu jej przyjaciół w USA było polskimi Żydami, zatrudniała też polskich Żydów do pomocy w domu czy przy dzieciach, ułatwiając im w ten sposób znalezienie zatrudnienia. Nie chciała jednak, by jej dzieci mówiły po polsku, i nie nauczyła ich tego języka⁹¹. Wydaje się, że w ogóle nie tęskniła za Polską, nie odczuwała nostalgii za czasem dzieciństwa spędzonym w Tarnowie.

W przeciwieństwie do większości żydowskich psychoanalityczek jej pokolenia, które wyemigrowały do USA, po wojnie regularnie odwiedzała Europę, przede wszystkim w celach zawodowych, poszukując ocalałych, z którymi mogłaby porozmawiać o doświadczeniu Szoa. W 1987 lub 1988 r. odwiedziła nawet Polskę: rodzinny Tarnów i Oświęcim⁹². Z zebranych przeze mnie danych wynika, że do Austrii miała zupełnie inny stosunek niż do Polski: omijała ją w swojej pracy. Nie podróżowała do Austrii w poszukiwaniu ocalałych, nie dawała tam wykładów, nie prowadziła warsztatów. Według jej córki Janet, Polskę uważała za inherentnie antysemicką, natomiast przez Austrię czuła się zdradzona i była na nią wściekła⁹³. Jej syn Howard niezależnie dodaje: „była bardzo, bardzo zła na Austriaków”⁹⁴. Najprawdopodobniej odwiedziła Austrię tylko raz, przy okazji wyprawy do Polski. Spróbowała wtedy nawiązać kontakt z przyjaciółkami z gimnazjum w Ottakring, Friedl Brückner i Irmą Kröninger. Dała ogłoszenie do gazety, ale nie otrzymała odpowiedzi⁹⁵.

Po jednej z licznych wizyt w Niemczech opisała tożsamość swoją i innych emigrantów oraz ich stosunek do Europy: „Pochodzimy z Europy – z Niemiec, Austrii i Polski, ale gdy wracamy do Europy po latach emigracji, wracamy jako turyści. Jako obcokrajowcy, Amerykanie [...]. Nie wracamy, by się pogodzić. Wracamy, [...] by pomóc stworzyć warunki, w których możemy pracować i prowa-

⁸⁸ Kestenberg, *Kindheit und Wissenschaft...*, s. 159.

⁸⁹ Rozmowa z Janet Kestenberg Amighi, 22 IV 2021 r.

⁹⁰ [Kestenberg], *Interview. Dr Judith S. Kestenberg...*, s. 172.

⁹¹ Rozmowa z Janet Kestenberg Amighi, 22 IV 2021 r.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*; Rozmowa z Janet Kestenberg Amighi, 21 IV 2022 r.

⁹⁴ Rozmowa z Howardem Kestenbergiem.

⁹⁵ Kestenberg, *Kindheit und Wissenschaft...*, s. 166.

dzić badania psychoanalityczne w atmosferze sprzyjającej odbudowie wzajemnego zaufania. [...] Wracamy z nadzieją na przeskoczenie wyobcowania, by być może wspólnie opłakać zmarłych i by spróbować [...] zakończyć żałobę poprzez twórczą dyskusję na temat poniesionych strat”⁹⁶.

Jak sama zadeklarowała w wieku osiemdziesięciu pięciu lat: „Moja żydowska tożsamość jest bardzo silna”⁹⁷. Trudno jednak określić (i może nie jest to konieczne), co stanowiło fundament jej żydowskiej tożsamości: historia rodzinna, wczesne wykształcenie, dziedzictwo kulturowe czy judaizm. Zdania na temat religijności Kestenberg są podzielone. Według jej córki i Ewy Fogelman, jako osoba dorosła Kestenberg nie była religijna⁹⁸. Jej syn Howard, członek ruchu chasydzkiego Chabad, nie zgadza się: „była religijna po swojemu”, „zawsze czuła się Żydówką, to było w niej zakorzenione, miała to we krwi, to ją definiowało”⁹⁹. Wiemy, że w USA obchodziła wraz z mężem wszystkie żydowskie święta religijne, przestrzegając obyczajów i rytuałów. Zebrane przeze mnie dane sugerują, że najważniejszy był dla niej kulturowy i rodzinny wymiar świąt. Między innymi co roku uroczyście obchodziła Pesach, spotykając się na sederze z rodziną i przynajmniej piętnastoma gośćmi. Zimą świętowała zarówno Chanukę, jak i Boże Narodzenie (przebierała się wtedy w strój Świętego Mikołaja)¹⁰⁰. Według Howarda, obchodzono Boże Narodzenie tylko dlatego, że jego matka chciała sprawić przyjemność ich chrześcijańskiej gospodyni. Kestenberg zadbała o to, by jej urodzone w USA dzieci otrzymały wykształcenie w zakresie kultury i religii żydowskiej. W weekendy uczęszczali do szkoły hebrajskiej w synagodze; Howard Kestenberg przeszedł bar micwę¹⁰¹. Zostali „wychowani na amerykańskich Żydów”¹⁰². Gdy Kestenberg zmarła w 1999 r., w wieku osiemdziesięciu dziewięciu lat, zgodnie z jej życzeniem pochowano ją przy mężu na najstarszym cmentarzu żydowskim na świecie, na Górze Oliwnej w Jerozolimie.

Prawie wszystkie psychoanalityczki żydowskiego pochodzenia, które wyemigrowały z Europy do USA w latach 1933–1942, uciekały przed nazistami. Spośród 83 kobiet żydowskiego pochodzenia uwzględnionych w moim projekcie 37 uciekało z Wiednia, wszystkie poza 7 dopiero po Anschlussie (marzec 1938 r.). Przyczyny wyjazdu tych siedmiu, które opuściły Austrię zanim została

⁹⁶ Judith S. Kestenberg, *Ein Requiem für die Verluste der Psychoanalyse in der Nazizeit. Eindrücke vom Hamburger IPA-Kongreß*, „Psyche – Zeitschrift für Psychoanalyse” 1986, t. 40, nr 10, s. 882.

⁹⁷ Niepublikowany wywiad z Judith S. Kestenberg przeprowadzony przez Esther Altshul Heltgott.

⁹⁸ Również jako dziecko była mniej religijna niż jej rodzice i siostra. Jej żydowska tożsamość była przede wszystkim kulturowa (*ibidem*; Rozmowa z Ewą Fogelman).

⁹⁹ Rozmowa z Howardem Kestenbergiem.

¹⁰⁰ Rozmowa z Janet Kestenberg Amighi, 22 IV 2021 r.

¹⁰¹ Rozmowa z Howardem Kestenbergiem; Rozmowa z Janet Kestenberg Amighi, 22 IV 2021 r.

¹⁰² Rozmowa z Janet Kestenberg Amighi, 22 IV 2021 r.

ona oficjalnie zjednoczona z Trzecią Rzeszą, w tym Judith Kestenberg, są bardziej złożone. W jej przypadku były to najprawdopodobniej zarówno poszukiwanie własnej ścieżki kariery, jak i ucieczka z antysemickiego Wiednia. Jej dorosłe życie charakteryzują częste metaforyczne ucieczki od rzeczywistości w milczenie, stłumienie, dysocjację: konsekwentne niewidzenie nazistowskich afiliacji i poglądów bliskich współpracowników w wiedeńskiej Klinice Neurologii i Psychiatrii, całkowite zduszenie uczuć i emocji związanych z tragiczną śmiercią rodziców, wymazanie wojny i Zagłady ze swojego życia na ponad dwie dekady, unikanie podróży do Austrii i pracy z ocalałymi Austriakami oraz ambivalentny stosunek do Polski. Z zebranych przeze mnie materiałów z dziedziny historii osobistej i mówionej wynika, że Kestenberg nigdy w pełni nie wyszła z „fazy utajenia”, w którą wkroczyła w 1946 r., w reakcji na informację o śmierci rodziców, a która, jak sama pisała o innych dzieciach ofiar Zagłady i ocalałych, „służyła za manewr dystansujący od traumy, której nie można wymazać”¹⁰³.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

- Bertram David Lewin Papers (1883–1974), Washington DC: Biblioteka Kongresu, container 7, folder 10, Judith S. Kestenberg, Letter to Dr. Bertram Lewin, 18 I 1967 r.
 Niepublikowany wywiad z Judith S. Kestenberg przeprowadzony przez Esther Altschul Helgott, Nowy Jork, grudzień 1994 r.
 Niepublikowana rozmowa z Janet Kestenberg Amighi przeprowadzona przez Klarę Naszkowską, Nowy Jork, 22 IV 2021 r.
 Niepublikowana rozmowa z Robertem M. Princem przeprowadzona przez Klarę Naszkowską, Nowy Jork, 4 VI 2021 r.
 Niepublikowana rozmowa z Howardem Kestenbergiem przeprowadzona przez Klarę Naszkowską, Nowy Jork, 7 VI 2021 r.
 Niepublikowana rozmowa z K. Markiem Sossinem przeprowadzona przez Klarę Naszkowską, Nowy Jork, 8 VI 2021 r.
 Niepublikowana rozmowa z Lawrencem A. Zeidmanem przeprowadzona przez Klarę Naszkowską, Nowy Jork, 10 VI 2021.
 Niepublikowana rozmowa z Ewą Fogelman przeprowadzona przez Klarę Naszkowską, Nowy Jork, 13 VI 2021 r.
 Wystąpienie Judy [Judith S.] Kestenberg, panel podczas Oral History Workshop #10, Amerykańskie Towarzystwo Psychoanalityczne, grudzień 1978 r.

Literatura przedmiotu

- Bańburski Kazimierz, Bogacz Janusz, Kozioł Janusz, *Żydzi w Tarnowie: Świat, którego nie ma*, Tarnów: Muzeum Okręgowe w Tarnowie, 2003.
 Birkmayer Walther, Silberpfennig Judith [Judith S. Kestenberg], *Über zwei Fälle von Trigeminstumoren mit Zwischenhirnsymptomen*, „Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten” 1938, t. 108.

¹⁰³ Judith S. [Kestenberg], Milton Kestenberg, *The Background of the Study* [w:] *Generations of the Holocaust*, red. Martin S. Bergmann, Milton E. Jucovy, New York: Basic Books, 1982, s. 34.

- Children in the Holocaust and Its Aftermath: Historical and Psychoanalytical Studies of the Kestenberg Archive*, red. Sharon Kangisser Cohen, Eva Fogelman, Dalia Ofer, New York: Berghahn Books, 2017.
- Cixous Hélène, *Śmiech Meduzy*, tłum. Anna Nasiłowska, „Teksty Drugie” 1993, nr 4/5/6.
- Corpus studiosorum Universitatis Iagellonicae 1850–1918. A–D*, red. Jerzy Michalewicz, Kraków: Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999.
- Czech Herwig, Zeidman Lawrence A., Walther Birkmayer, *Co-describer of L-Dopa, and His Nazi Connections: Victim or Perpetrator?*, „Journal of the History of the Neurosciences” 2014, t. 23.
- Deutsch Helena, *Konfrontacja z samą sobą. Epilog*, tłum. Adam Pluszka, Warszawa: Cyklady, 2008.
- Pass Freidenreich Harriet, *Female, Jewish, and Educated: The Lives of Central European University Women*, Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press, 2002.
- Pass Friedenreich Harriet, *Jewish Women Physicians in Central Europe in the Early Twentieth Century*, „Contemporary Jewry”, styczeń 1996, t. 17, nr 1.
- Freud Zygmun, *Trzy rozprawy z teorii seksualnej* [w:] *Życie seksualne*, tłum. Ludwik Jekels, Warszawa: KR, 2009.
- Grand Sarah, *The New Aspect of the Woman Question*, „The North American Review”, marzec 1894, t. 158, nr 448.
- Gunst Virginia K., *Memoirs-Professional and Personal: A Decade with Frieda Fromm-Reichmann*, „Psychiatry. Interpersonal and Biological Processes”, maj 1982, t. 45.
- Hornstein Gail A., *To Redeem One Person Is to Redeem the World: The Life of Frieda Fromm-Reichmann*, New York: Other Press, 2005.
- Irigaray Luce, *Ciało-w-ciało z matką*, tłum. Agnieszka Araszkiewicz, Kraków: eFka, 2000.
- [Kestenberg Judith S.], *Interview. Dr Judith S. Kestenberg talks to Kristina Stanton*, „Free Associations: Psychoanalysis Groups Politics Culture” 1991, t. 2, wyd. 2.
- Kestenberg Judith S., *Child Survivors of the Holocaust (Introduction)*, „Psychoanalytic Review” 1988, t. 75.
- Kestenberg Judith S., *Children and Parents: Psychoanalytic Study in Development*, New York: Jason Aronson, 1975.
- Kestenberg Judith S., *Coping with Losses and Survival* [w:] *The Problem of Loss and Mourning: Psychoanalytic Perspectives*, red. David R. Dietrich, Peter S. Shabad, Madison, CT: International Universities Press, 1990.
- Kestenberg Judith S., *Ein Requiem für die Verluste der Psychoanalyse in der Nazizeit. Eindrücke vom Hamburger IPA-Kongreß*, „Psyche – Zeitschrift für Psychoanalyse” 1986, t. 40, nr 10.
- Kestenberg Judith [S.], *Kinder von Überlebenden der Naziverfolgungen*, „Psyche – Zeitschrift für Psychoanalyse” 1974, t. 28 (3).
- Kestenberg Judith S., *Kindheit und Wissenschaft. Eine biographische Skizze* [w:] *Psychoanalyse in Selbstdarstellungen*, t. 1, red. Ludger M. Hermanns, Tübingen: Edition Diskord, 1992.
- Kestenberg Judith S., *Memories from Early Childhood*, „Psychoanalytic Review”, zima 1988, t. 75 (4).
- Kestenberg Judith S., *Outside, Inside, Male and Female*, „Journal of American Psychoanalytic Society” 1968, t. 16.
- Kestenberg Judith S., *The Development of Maternal Feeling in Early Childhood*, „Journal of American Psychoanalytic Association” 1956, t. 3.
- Kestenberg Judith S., *Vicissitudes of Female Sexuality*, „Psychoanalytical Study of a Child” 1956, t. 11.

- Kestenberg Judith S., Brenner Ira, *Children Who Survived the Holocaust: The Role of Rules and Routines in the Development of the Superego*, „International Journal of Psycho-Analysis” 1986, t. 67.
- [Kestenberg] Judith S., Milton Kestenberg, *The Background of the Study* [w:] *Generations of the Holocaust*, red. Martin S. Bergmann, Milton E. Jucovy, New York: Basic Books, 1982.
- Kobylińska-Dehe Ewa, *Siła przeznaczenia. Alberta Szalita, żydowska psychoanalityczka z Warszawy w Ameryce* [w:] *Psychoanaliza w cieniu wojny i Zagłady*, red. Ewa Kobylińska-Dehe, Kraków: Universitas 2020.
- Krystal Henry, Niederland William G., *Psychic Traumatization: Aftereffects in Individuals and Communities*, Boston: Little, Brown and Company, 1971.
- Kolbuszewska Jolanta, *Polki na uniwersytetach – trudne początki*, „Sensus Historiae” 2017, t. 26, nr 1.
- Kormos Janka, *History and the Psychoanalytic Foundations of the Kestenberg Movement Profile*, „An International Journal for Theory, Research and Practice” 2022, t. 17, nr 2.
- Kuriloff Emily, *Contemporary Psychoanalysis and the Legacy of the Third Reich*, New York: Routledge, 2014.
- Leśniak Roman, Mitarski Jan, Orwid Maria, Szymusik Adam, Teutsch Aleksander, *Niektóre zagadnienia psychiatryczne obozu w Oświęcimiu w świetle własnych badań*, „Przegląd Lekarski” 1961, R. 17, seria 2, nr 1a: *Dodatkowy zeszyt poświęcony zagadnieniom lekarskim obozu koncentracyjnego Oświęcim-Brzezinka*.
- Magnone Lena, *Emisariusze Freuda. Transfer kulturowy psychoanalizy do polskich sfer inteligentkich przed drugą wojną światową*, t. 1 i 2, Kraków: Universitas, 2016.
- Naszkowska Klara, *Help, Health, Husband & Hutzpah. Grete Bibring, Helene Deutsch, Dora Hartmann, Marianne Kris and Jenny Waelder-Hall – from Vienna to the United States* [w:] *The Emigré Analysts and American Psychoanalysis: History and Contemporary Relevance*, red. Adrienne Harris, New York: Routledge, 2023 (w druku).
- Naszkowska Klara, *Psychoanalyst, Jew, Woman, Wife, Mother, Emigrant: The Émigré Foremothers of Psychoanalysis in the United States*, „European Judaism” marzec 2022, t. 55, nr 1.
- Paz Reut Yael, *A Forgotten Kelsenian? The Story of Helen Silving-Ryu (1906–1993)*, „European Journal of International Law” 2014, t. 25, nr 4.
- Roazen Paul, *Helene Deutsch: A Psychoanalyst's Life*, New York: Doubleday, 1985.
- Roazen Paul, *Tola Rank*, „Journal of the American Academy of Psychoanalysis”, czerwiec 1990, t. 18, nr 2.
- Silving Helen, *Helen Silving Memoirs*, New York: Vantage Press, 1988.
- Szalita Alberta, *Grief and Bereavement*, New York: Basic Books, 1974.
- Szalita Alberta, *Reanalysis*, „Contemporary Psychoanalysis” 1968, t. 4.
- Szalita Alberta, *The Force of Destiny*, New York: Jay Street Publishers, 2005.
- Sossin K. Mark, Loman Susan, Merman Hillary, *Remembering Judith S. Kestenberg, Our Mentor and Friend*, „American Journal of Dance Therapy”, wiosna/lato 1999, t. 21, nr 1.
- The Memoirs of Margaret Mahler*, red. Paul E. Stepansky, New York: Routledge, 1992.
- Trepp Leo, *A History of the Jewish Experience*, Millburn: Behrman House, 2006.
- Yizkor book: Tarnow; The Life and Destruction of a Jewish City*, t. 1 i 2, red. Abraham Chomet, Tel Aviv: Association of Former Residents of Tarnow, 1954–1968.
- Zeidman Lawrence A., *Brain Science under the Swastika. Ethical Violations, Resistance, and Victimization of Neuroscientists in Nazi Europe*, Oxford: Oxford University Press, 2020.

Netografia

The Central Database of Shoah Victims' Names, Yad Vashem, <https://yvng.yadvashem.org>

JewishGen: The Global Home For Jewish Genealogy, <https://www.jewishgen.org/>

Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau, <http://www.auschwitz.org/>

<https://www.pschoanalytikerinnen.de>

United States Holocaust Memorial Museum, <https://www.ushmm.org/>

Wirtualny Sztetl, Muzeum Historii Żydów Polskich Polin, <https://sztetl.org.pl/>